

Verso

Irodalomtörténeti folyóirat

Verso
Irodalomtörténeti folyóirat
2023/1

Szakmai védnökök

Bartók István, BTK Irodalomtudományi Intézet

Jankovits László, PTE BTK Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék

Nagy Imre, PTE BTK Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék

Szerkesztők

Bozsoki Petra, ELTE BTK XVIII–XIX. századi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék

Kucserka Zsófia, PTE BTK Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék

Laczkó András, PTE BTK Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék

Milbacher Róbert, PTE BTK Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék

Pálfy Eszter, PTE BTK Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék

Pap Balázs, PTE BTK Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék

Szatmári Áron, BTK Irodalomtudományi Intézet

Az idegen nyelvű rezümék nyelvi lektora

Maczelka Csaba, PTE BTK Angol Nyelvű Irodalmak és Kultúrák Tanszéke

Tördelőszerkesztő

Pap Balázs

Borítóterv

Simor Kamilla

ISSN 2630-8479

Felelős kiadó

a PTE BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet

Klasszikus Irodalomtörténeti

és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékének vezetője

(7624 Pécs, Ifjúság útja 6.)

szerk@versofolyoirat.hu

TARTALOM

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

PÁLFY ESZTER	
Gyöngyösi-kontextusok a 18–19. század fordulóján	
A költő szerepe Gvadányi József, Kazinczy Ferenc és Kölcsey Ferenc írásaiban	9
HORVÁTH MARGARÉTA	
Újabb problémafelvetések az <i>Istenes énekek</i> kiadástörténetéhez	29

KRITIKAI LAPOK

FÓRIZS GERGELY	
Búvárlás egy elsüllyedt világban	
<i>The Culture of the Aristocracy in the Habsburg Monarchy, 1750–1820</i> , hg. Gábor VADERNA, Wien, Praesens Verlag, 2022 (Verflechtungen und Interferenzen: Studien zu den Literaturen und Kulturen im zentraleuropäischen Raum, 8).....	53
CSANÁDY NIKOLETT	
A kéziratosság változatai	
<i>Női íráshasználat és kéziratosság kultúra a hosszú 19. században</i> , szerk. Török Zsuzsa, Bp., reciti, 2022 (Reciti konferenciakötetek, 18).....	59

HASZNOS MULATSÁGOK

HYMNUS 200	
A <i>Hymnus</i> a határon túli magyartanításban (<i>Szerkesztői előszó</i>).....	67
MIKLÓS KRISZTINA	
Kettősség és kontraszt	
A <i>Hymnus</i> tanítása Székelyföldön	69
KULCSÁR MÓNIKA	
Isten, áldd meg a (szlovákiai) magyart!.....	79
FERENCZY NIKOLETT	
A <i>Hymnus</i> Eszéken.....	87

FILLÉRTÁR

ARANYOSRÁKOSI SZÉKELY SÁNDOR	
Vienniasz (14–24. ének) (<i>Közéletesi Bende P. Anita</i>).....	99
A tanulmányok összefoglalói / Abstracts.....	167
A lapszám szerzői	169

Horváth Margaréta

Újabb problémafelvetések az *Istenes énekek* kiadás-történetéhez

Balassi Bálint és Rimay János vallásos költeményeinek antológiája, az *Istenes énekek* nagy népszerűségnek örvendett a 17–18. században.¹ A gyülekezeti énekeskönyvek mellett ez az elősorban magánajtatosság végzésére szolgáló kiadvány volt a korszak leggyakrabban kiadott versgyűjteménye.² Szöveganyaga nem tekinthető állandónak; tartalma folyamatos átszerkesztéseken esett keresztül az idők során, különböző szövegcsoportok (más szerzők versei, gyülekezeti énekek, imádságok) kerültek ki és be az egyes edíciókba.³ Éppen ezért a kiadványok címe inkább mint gyűjtőfogalom értendő, melyeknek törzsanyagát Balassi Bálint és Rimay János istenes énekei képezik.⁴ Az énekeskönyv első, úgynevezett rendezetlen kiadásai jellemzően csak Balassi Bálintot jelölik meg szerzőként.⁵ Az általunk ismert ilyen jellegű edíciók a műveket két főbb csoportra osztják fel: a valójában a két költő énekeit összekeverve tartalmazó „Balassi-részre”, illetve az úgynevezett vegyes énekrészre, mely más szerzőktől származó munkákat foglal magába. A kérdésre, hogy Rimay János versei eleinte miért mesterének neve alatt jelentek meg, a Balassi-filológia mind ez ideig nem adott kielégítő választ.

Az áttekintést megnehezíti, hogy a kibocsátás körülményeiről igen kevés információval rendelkezünk. A korai kiadványokat csak erősen csonkult példányokból ismerjük. A kutatás az egyes edíciók forrásait, egymáshoz való viszonyát

1 A kiadások részletes listáját lásd H. HUBERT Gabriella, *Függelék: Balassi és Rimay Istenes énekeinek kiadásai* = H. H. G., *A sajkázai Radvánszky-könyvtár története*, Szeged, JATE Press, 1998, 109–118.

2 SINKA Zsófia, VADAI István, *Fától az erdő: Balassi Bálint istenes énekeinek szövegkritikai problémáiról* = *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum Tomus XXX*, kiad. FONT Zsuzsa, Ötvös Péter, Szeged, 2011, 412–426, 412.

3 A korai edíciók protestáns gyülekezeti énekeket is tartalmaztak, melyek egy idő után kikerültek a kiadásokból. A katolikus kiadás Nyéki Vörös Mátyás, a protestáns kiadás Pécseli Király Imre énekeivel bővült. A kiadványok végén prózai imádságok helyezkedtek el. Ez a rendezetlen edíciók esetében az *Isten eleibe fölbocsátandó áhítatos imádságok*, a rendezett edíciókban a *Via Jacobaea, azaz Jákob pátriárkának oly úta, mely minden úton járó s bűjdosó igaz izraelitákat bátorságos és boldog derék útra igazgat, egynehány oktató regulák és istenes imádságok által* című gyűjtemény volt.

4 SINKA, VADAI, *i. m.*, 413.

5 Jelenlegi tudásunk szerint hét ilyen rendezetlen edíció létezik. Ezek a következők: a bártfai (1632 k.), a bécsi (1633), a lőcsei (1640 k.), az első váradi kiadás (1652), a második bártfai (1660 k.), a kassai első (1665), illetve a gyszombati kiadás (1699).

mindmáig csak sejteni véli, ezek ugyanis, ahogy Sinka Zsófia és Vadai István fogalmaz, kaotikusan függnek össze.⁶ Források hiányában, csonkult, vitatott leszarmazású edíciók birtokában az irodalomtörténet-írás igen gyakran kényszerül feltételezésekre hagyatkozni. A kiadástörténet áttekintése során más-más megállapításokból kiinduló, sokszor egymással ellentétes állításokra kell bízni magát a kutatásnak; annak ellenére, hogy ezeknek egy része még több mint száz évvel ezelőtt,⁷ bizonyos források ismeretének hiányában látott napvilágot. Annak érdekében, hogy a kiadásokkal kapcsolatban felmerülő kérdéseket továbbgondolhassuk, indokoltnak látom, hogy a témával kapcsolatos meglátásaim ismertetése előtt az alábbiakban röviden összefoglaljam és rendszerezem a rendezetlen edíciókkal kapcsolatos tudásanyagunkat. Ezt követően pedig a felmerülő kérdések, ellentmondások tisztázásához, a kiadásokban végbemenő változások megértéséhez ahhoz a párlevélnyi töredékhez fordulok, melyet az első bártfai kiadásból származónak tarthatunk.

I. Az *Istenes énekek* rendezetlen kiadásainak rövid áttekintése

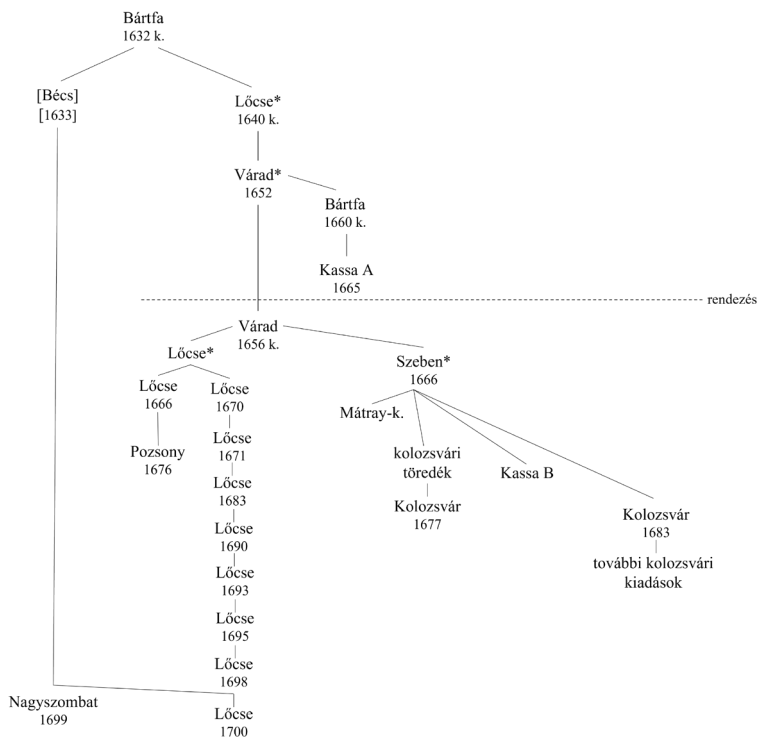
A filológusok több mint száz éve törekednek meghatározni és ágrajz segítségével modellezni az *Istenes énekek* kiadásainak egymáshoz való viszonyát az időről időre megújuló ismeretek vagy hipotézisek alapján. A sztemmát a közelmúltban Vadai István többször is jelentősen átdolgozta.⁸ Legutolsó eredményei alapján az *Istenes énekek* hagyományát a következőképpen ábrázolhatjuk:⁹

⁶ SINKA, VADAI, *i. m.*, 425.

⁷ Az *Istenes énekek* kiadásait elsőként Dézsi Lajos tekintette át, eredményei 1904-ben jelentek meg egy Rimay János műveit tartalmazó kiadvány kísérőtanulmányaként. Mind megállapításai, mind hipotézisei a mai napig meghatározzák azt, ahogy a szakirodalom az *Istenes énekek* körül felmerülő problémákra tekint: Dézsi Lajos, *Balassa és Rimay „Istenes énekei”-nek bibliographiája = RIMAY János Munkái: A Radvánszky- és a Sajókazai codexek szövege szerint*, kiad. RADVÁNSZKY Béla, Bp., MTA, 1904, 1*–114*.

⁸ Sinka Zsófia és Vadai István mindeközben arra is figyelmeztet, hogy az *Istenes énekek* hagyományát az ágrajz nemcsak megmutatni, hanem eltakarni is képes: SINKA, VADAI, *i. m.*, 418–425.

⁹ VADAI István, *Balassi, Rimay és Szenci Kertész Ábrahám: Az Istenes énekek kiadástörténetének új modellje*, I, ItK, 2015/4, 433–467.

Ebből az ágrajzból kiindulva ismertetem a továbbiakban az egyes rendezetlen kiadásokat, illetve bemutatom a hozzájuk kötődő legfontosabb szakirodalmi eredményeket. Mivel több esetben éppen a korábban keletkezett megállapítások tekinthetők érvényesnek, melyeket nem írnak felül az újabb hipotézisek, tudásanyagunkat nem kronológiai sorrendben rendszereztem, hanem az egyes kiadások bemutatása során összegeztem.

Balassa Bálintnak istenes énekei, Bártfa, 1632 k. (RMNy 1519)

Balassi Bálint istenes énekeinek első kiadása. Ma nyolclevelnyi nyomtatványtöredéket ismerünk, mely feltehetően ebből az edícióból származik.¹⁰ Az 1995-ben megtalált kiadvány létezését már Dézsi Lajos¹¹ és Klaniczay Tibor¹² is valószínűsítette, mely a konszenzus szerint 1632-ben jelenhetett meg. Ugyanis Dézsi feltételezése alapján a kiadványt Rimay János halálát (1631. január 7. és 9. között) köve-

10 H. HUBERT Gabriella, *Balassi Istenes énekeinek legelső kiadása?*, MKSz, 1995/2, 169–172. A töredéket H. Hubert Szentmártoni Szabó Gézával közösen találta az MTA könyvtárában.

11 DÉZSI, *i. m.*, 6*.

12 KLANICZAY Tibor, *Hozzászólás Balassi és Rimay verseinek kritikai kiadásához*, MTA I. Osztályának Közleményei, 11(1957), 265–338, 295–325.

tően adhatták ki Bártfán.¹³ De mindenképpen még 1633 előtt, ugyanis ekkor jelent meg az *Istenes énekek* következő, bécsi kiadása, mely Klaniczay eredményei alapján bizonyíthatóan nem lehetett az *editio princeps*.¹⁴ V. Ecsedy Juditnak a töredéken végzett vizsgálatai nyomán derült fény arra, hogy a nyomtatvány 1630 és 1635 között keletkezett a bártfai Klöss-nyomdában.¹⁵

Az énekek első közreadója a konszenzus szerint egy Solvirogram Pannonius álnév mögé rejtőző szerkesztő lehetett.¹⁶ Az 1665-ös kassai edícióban ugyanis fennmaradt egy ekként szignált előszó, mely feltehetőleg az őskiadás énekei előtt is ott állhatott. Tudnivaló, hogy az *Istenes énekek* kiadásai nagymértékben eltérnek egymástól. Az idők során az összeállítás több erőteljes átszerkesztésen ment keresztül, így a kassai kiadás az őskiadáshoz képest már jelentős változtatásokkal kerülhetett sajtó alá.

A (sokáig hipotetikus) első bártfai kiadás felosztását és a Balassi–Rimay-ének-rész tartalmát a téma kutatói kvázi azonosnak tartották az 1660 körül úgyszintén Bártfán megjelent, szintén rendezetlen kiadásával.¹⁷ Mindezt egy 17. század eleji, vegyes tartalmú kódex, az úgynevezett Tholnay-kézirat széljegyzeteire támaszkodva indokolták. Ez a gyűjtemény ugyanis tartalmazza Balassinak és Rimaynak néhány énekét, melyek fölé egy kéz gondosan beírta a forrás vonatkozó lapszámozását.¹⁸ Ennek alapján Vadai István kísérletet tett az őskiadás tartalomjegyzékének rekonstrukciójára.¹⁹ A töredék alapján azonban H. Hubert Gabriella felismeri, hogy az *Istenes énekek* első kiadása szoros kapcsolatban állhatott az 1593-ban Bártfán megjelent evangélikus gyülekezeti énekeskönyvvel (*Az keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséretetek*, RMNy 713) és általában a bártfai szövegahagyománnyal.²⁰

A ránk maradt töredék a kiadvány azon részéből való, amely a Balassi–Rimay-verskorporuszt követő vegyes énekanyagot őrzi. Ebből négy verset tartalmaz részben vagy egészében.

13 A Szenci Kertész Ábrahám által a rendezett kiadások elé írt előszó így fogalmaz az azt megelőző kiadásokról: „Mivel a néhai, jó hírrel, névvel tündöklő vitéz úrnak, a tekintetes és nagyságos Gyarmati Balassi Bálintnak Istenes éneki amaz jó emlékezetű, Istenben boldogul kimúlt néhai nemes és nemzetes Rimay János ékes énekivel annyira együvé voltak elegyedvén az elébbi Bártfai, Lőcsei, sőt még a Váradi első kibocsátásban is, hogy melyek legyenek a megnevezett úr elméjének istenes rajzati, a más fő személynek viszont üdvösséges találmányi, aki ugyan gyakran olvasta légyen is a két rendbéli munkát, alig tudhatott (avagy ugyan nem is) választást közöttük tenni.” A bejegyzés alapján Dézsi Lajos arra következtetett, hogy a rendezetlen kiadások ebben a sorrendben láttak napvilágot, azaz az őskiadás feltételezhetően Bártfán jelent meg.

14 KLANICZAY, i. m., 309.

15 V. ECESEDY Judit, *Tipográfiai vizsgálódások az „Istenes énekek” körül*, MKSz, 1997/2, 201–205.

16 DÉZSI, i. m., 23*.

17 KLANICZAY, i. m., 309.

18 Uo., 307. Vadai István ez alapján megkísérelte felvázolni az őskiadás tartalomjegyzékét.

19 VADAI István, *Balassi–Rimay „Istenes éneki”-nek elveszett kiadásairól*, ItK, 1991/1, 63–73.

20 H. HUBERT, *Balassi... i. m.*, 171.

Szerző	Incipit	Oldalszám
Szegedi Gergely	<i>Szükség keresztyéneknek tudakozni...</i> (töredék)	201
Bornemisza Péter	<i>Panaszolkodunk most országunknak ily nagy pusztaságán...</i>	201
Tasnádi Péter	<i>Látod, mely rövid, mulandó e világ...</i>	210
	<i>A gonosz természet megromlásáról...</i> (töredék)	213

Szintén H. Hubert Gabriella megfigyelése, hogy a fentiek közül mindegyik megtalálható a gyülekezeti énekeskönyvben is. A versek kéziratos és nyomtatott változatait áttekintve a szerző a dolgozatom szempontjából két fontos tényre mutat rá: ez a négy ének együttesen kizárólag az őskiadásban és a gyülekezeti énekeskönyvben fordul elő, illetve az *A gonosz természet megromlásáról...* kezdetű ének kivételével²¹ ezek a versek az *Istenes énekek* további kiadásaiban nem jelennek meg.

Az tekintetes és nagyságos Gyarmati Balassa Bálintnak istenes éneki, Bécs, 1633 (RMNy 1599)

Balassi Bálint és Rimay János istenes énekeinek rendezetlen, katolikus szemléletű kiadása, mely Bécsben, Ferenczffy Lőrinc nyomdájában készülhetett 1633-ban. Szerkesztője Ferenczffy mellett egyes szakirodalmi vélemények szerint a kiadványt a saját verseivel bővítő Nyéki Vörös Mátyás lehetett.²² A nyomtatvány érdekessége, hogy noha szöveganyagát több forrásból is ismerjük, vélhetőleg soha nem jelent meg, krúdában maradt.²³ A kinyomtatott ívek csak közel hatvan évvel később, az 1699-es nagyszombati edíció részeként kerültek forgalomba.²⁴

A kiadványt sokáig az *Istenes énekek* első kiadásának tekintették. A ránk maradt példányok egyikét Varjas Béla találta meg Marosvásárhelyen, 1939-ben. Jóllehet Varjas a címlap hiányában is helyesen állapította meg, hogy a könyvecske Bécsben keletkezett, nem pedig Bártfán, mégis úgy gondolta, hogy a csonkult, címlap nélküli

21 Az *A gonosz természet megromlásáról...* kezdetű ének (RPHA 0007) az 1593-as bártfai énekeskönyvben fordul elő először. A későbbiekben az *Istenes énekek*-kiadások vegyes énekrészének állandó darabja. Vö. VADAI István, *Solvirogram Pannonius = A zsoldár a régi magyar irodalomban*, szerk. PETRÓCZI Éva, SZABÓ András, Bp., Károli Gáspár Református Egyetem–L'Harmattan, 2011, 225–254.

22 Ennek lehetőségét Jenei Ferenc veti fel, hipotéziseit azonban fenntartásokkal kell kezelnünk, mivel érvelésének alapja a bécsi nyomtatvány őskiadásként való azonosítása: JENEI Ferenc, *Az első Balassi-kiadás történetéhez*, It, 1951/3, 343–346, 345–346.

23 VADAI István, *Krúda = Magyar Művelődéstörténeti Lexikon LX: Minden kor (ányod térde – „Zsúpra, aggnő”): A főszerkesztő, Kőszeghy Péter hatvanadik születésnapjára*, szerk. BARTÓK István, Csörsz Rumen István, JANKOVICS József, SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, Bp., rec.iti, 2011, 116–120; illetve Armando NUZZO, *Kísérőtanulmány a hasonmás kiadáshoz = BALASSI Bálint, Gyarmati Balassa Bálintnak Istenes éneki, Bécs, 1633*, kiad. KŐSZEGHY Péter, Bp., Balassi, 1994 (Bibliotheca Hungarica Antiqua, 29).

24 BALASSI Bálint *Összes művei*, kiad. ECKHARDT Sándor, I, Bp., Akadémiai, 1951, 21.

kötetben a korábban Dézsi által megsejtett őskiadást fedezte fel. Tévedésében több tényező is közrejátszott. Egyrészt a nyomtatvány megjelenését – helyesen – 1633 és 1635 közé datálta,²⁵ mely terminus igen közel esik az őskiadás feltételezett megjelenési idejéhez (1632). Másrészt erre a kiadásra a kutatók számára már ekkoriban is ismeretes nagyszombati *Istenes énekek* címlapja úgy hivatkozik, mint a „bécsi első editio”. Klaniczay Tibor azonban rámutatott arra, hogy bizonyos szempontok alapján a bécsi kiadás szöveganyagából lehetetlen a bártfai, majd a váradi kiadások leszármaztatása.²⁶ Ennek értelmében az „első” nem az *editio princeps*et jelenti, hanem a nagyszombati *Istenes énekeket* megelőző szövegkiadás megjelölése.²⁷ Ám Kőszeghy Péter véleménye szerint nem lehetünk benne teljesen bizonyosak, hogy az első bártfai kiadás megelőzte volna a bécsi edíció keletkezését.²⁸ Azt mindenesetre meggyőzően támasztja alá a kutatás, hogy a bécsi nyomtatvány – ha egyáltalán megjelent – kevéssé tudott hatni a további kiadásokra.²⁹

Azt a felismerését, hogy a bécsi kiadás valószínűleg soha nem hagyta el Ferenczffy Lőrinc nyomdáját, Vadai István Beniczky Péter *Magyar ritmusok* (Nagyszombat, 1664) című munkája segítségével világítja meg.³⁰ Ennek első részében Beniczky művei mellett nyolc Nyéki Vörös- és egy Rimay-vers is olvasható. Ez a kilenc szerzemény akkoriban kizárólag az *Istenes énekek* bécsi kiadásában volt megtalálható, valószínűsíthető tehát, hogy ennek felhasználásával szerkeszthette saját verseskötetét. A jelenségből Vadai arra következtet, hogy Beniczky azért épp ezeket a verseket illeszti be saját kötetébe, míg más költeményeket nem, mert az általa ismert példány is megszakadt a 190. lapon – jöllehet egy vers közepén, ámde éppen ívfűzethatáron –, ugyanúgy, ahogyan a ma is ismert példányok, sőt, a bécsi kiadás összes valaha volt példánya. Ezt pedig azzal magyarázza, hogy az úgynevezett bécsi kiadás vélhetőleg sosem készült el teljes egészében: krúdában maradt.

Vadai hipotézisét Armando Nuzzo felfedezése igazolta, aki kevéssel Vadai kéziratának elkészülte után, 1992-ben a firenzei Biblioteca Nazionale magyar gyűjteményében rábukkant a tárgyalt nyomtatvány addig ismertnél teljesebb példányára,³¹

25 VARJAS Béla, *Balassi Bálint „Istenes énekei”-nek első kiadása*, MKSz, 1940, 105–126.

26 KLANICZAY, i. m., 296–307.

27 *Uo.*, 297.

28 KŐSZEGHY Péter, *A titokzatos SOLVIROGRAM*, Korunk, 2008/7, 29–35.

29 A bécsi kiadás pozíciójával kapcsolatban fontos megjegyeznünk, hogy bár úgy tűnik, az a további rendezetlen kiadásokra nem hatott, a rendezett kiadások szövegei több helyen az abban található változatokhoz állnak közelebb, ahogyan azt Sinka Zsófia és Vadai István vizsgálatai kimutatják. Ez utalhatna arra is, hogy valamiféleképpen Szenci Kertész Ábrahám mégis ismerete a bécsi kiadást, de erre semmilyen bizonyítékunk nincs; ő maga sem említi a fent idézett előszavában. Vadaiék éppen ezért gondolják úgy, hogy ez a jelenség is az őskiadásra vezethető vissza, onnan merít a bécsi kiadás és majd később a rendezett kiadások is. Vö. SINKA, VADAI, i. m., 418–425.

30 VADAI, *Krúda*, i. m., 116–120.

31 Armando NUZZO, *Balassi Bálint Istenes énekeinek első bécsi és lőcsei kiadásáról*, MKSz, 1992/4, 348–351. Vadai elképzeléseit már 1991-ben ismertette egy pécsi konferencián, ám tanulmány formájában, átdolgozott formában csak 2011-ben jelentette meg (VADAI, *Krúda*, i. m.). Nuzzo azonban a bécsi kiadás faksimile kiadásában említést tesz Vadai kéziratáról.

mely azonban ugyanúgy a 190. lappal ér véget, mint a korábban ismert marosvásárhelyi. Varjas Béla és Holl Béla eredményeire támaszkodva³² Nuzzo megerősíti, hogy a nyomtatvány két jól elkülönülő faszcikulusra oszlik, vagyis gyakorlatilag olyan módon állították össze, mint egy kolligátumot.³³ Mindezt továbbgondolva a szerző felveti annak lehetőségét, hogy a félbemaradt nyomtatványhoz további elem is járulhatott volna.

Meglehet, a bécsi nyomtatvány jelentős mértékű átszerkesztésen eshetett át az őskiadáshoz képest, tartalma mégis nagyban árnyalhatja az *Istenes énekek* őskiadásáról kialakított képünket. A katolikus jellegű edícióban a felekezeti különbség ellenére ugyanis két protestáns gyülekezeti ének is fennmaradt.³⁴ Ezeket más *Istenes énekek*-kiadásokból nem ismerjük, az *editio princeps* azonban (Klaniczay szerint) minden bizonnyal magában foglalta azokat.³⁵

Az őskiadás töredéke – mint azt fentebb már említettem – szintén tartalmaz négy gyülekezeti éneket. Tudjuk, hogy ezek megtalálhatók az 1593-ban Bártfán megjelent *Az keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséreték* című evangélikus énekeskönyvben is. Ugyanakkor Szabó Géza azt is észrevette, hogy a bécsi kiadás gyülekezeti énekei szintűgy megvannak a nevezetes bártfai énekeskönyvben.³⁶

Incipit	Az keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséreték (Bártfa, 1593)	<i>Istenes énekek</i> (Bártfa, 1632)	<i>Istenes énekek</i> (Bécs, 1633)
	Oldalszám		
<i>Szánja az Űristen híveinek...</i>	64	–	106
<i>Nagy keserves...</i>	217	–	113
<i>Szükség keresztyéneknek tudakozni...</i>	281	201 (töredék)	–
<i>Panaszolkodunk most országunknak ily nagy pusztaságán...</i>	340	201	–
<i>Látod, mely rövid, mulandó e világ...</i>	381	210	–
<i>A gonosz természet megromlásáról...</i>	382	213 (töredék)	–

32 Varjas szerint még legalább egy faszcikulusnak kell követnie az általa elgondolt bécsi kiadást. Erről bővebben VARJAS, *i. m.*, 106.

33 NUZZO, *Kísérőtanulmány...*, *i. m.*, 13–15; illetve HOLL Béla, *Ferenczffy Lőrinc: Egy magyar könyvkiadó a XVII. században*, Bp., Magyar Helikon, 1980, 111.

34 Szegedi Kis István *Szánja az Űristen...*, illetve Németi Ferenc *Nagy keserves szívvel...* kezdetű énekei.

35 Véleménye szerint ezek a protestáns felekezetű énekek csak úgy kerülhettek be a győri kanonok, Nyéki Vörös Mátyás által szerkesztett kötetbe, ha az őskiadásban is szerepeltek. Erről bővebben KLANICZAY, *i. m.*, 302.

36 Idézi VADAI István, *Fától az erdőt: Balassi Bálint költészetének kéziratosa és nyomtatott hagyománya*, kiad. FAZEKAS Sándor, Bp., BTK ITI, 2021 (Humanizmus és reformáció, 39), 198.

Balassa Bálintnak istenes éneki, Lőcse, 1640 k. (RMNy 1933)

Balassi Bálint és Rimay János istenes énekeinek rendezetlen kiadása, melyből nem maradt ránk példány. Meglétére a Szenci Kertész Ábrahámtól származó előszó alapján következtethetünk, mely az 1656 körül Váradon keletkezett első rendezett edícióban jelent meg.³⁷

Balassa Bálintnak istenes éneki, Várad, 1652 (RMNy 2451)

Balassi Bálint és Rimay János istenes énekeinek rendezetlen, feltehetően protestáns kiadása. Példánya nem maradt fenn, Szenci Kertész Ábrahámnak az 1656 körül megjelent váradi kiadás elé írt előszava utalhat rá.³⁸ Klaniczay Tibor talál bizonyítékot meglétére: a rendezetlen kiadások függelékét képező *Isten eleibe fölbocsátandó áhítatos imádságok* című gyűjtemény³⁹ fennmaradt példánya segítségével, mely 1652-ben jelent meg Váradon.⁴⁰

Balassa Bálintnak istenes éneki, Bártfa, 1660 k. (RMNy 2890)

Balassi Bálint és Rimay János istenes énekeinek rendezetlen, protestáns kiadása. Az edícióból egyetlen címlap nélküli, töredékes példány maradt fenn, mely a D₂ levéllal, a 33. számozott lappal kezdődik. A nyomtatvány igen hiányos: a 233.-tól a 250.-ig, illetve a 295.-től a 330.-ig terjedő lapok hiányoznak, a 284.-től a 290.-ig át-lósan csonkultak, a 335–338. lapok pedig erősen sérültek. A kiadvány mellékletéből (*Isten eleibe fölbocsátandó áhítatos imádságok*) azonban kiderül, hogy a könyv Bártfán, Klössz (Klöss) Jakab nyomdájában jelent meg. Címe valószínűleg megegyezhetett az 1665-ben Kassán megjelent *Istemes énekek*-kiadásával (lásd ott), mely a 198. oldaláig e kiadás utánnomata.⁴¹

A címlap hiányában Dézsi úgy gondolta, hogy a második bártfai edíció az általa megsejtett őskiadást követően nem sokkal, valamikor 1635–1640 között látott napvilágot.⁴² A *terminus post quem* megállapítása során az énekeskönyv 342. lapján található Pécseli Király Imre-vers kolofonadatára hagyatkozik, mely szerint a mű 1631-ben íródott.⁴³ (Tudni lehet, hogy egy másik Pécseli-ének 1634-re keltezi ma-

37 Lásd a 13. lábjegyzetet.

38 Lásd a 13. lábjegyzetet.

39 RMNy 2454, 2455; RMK I. 865

40 KLANICZAY, i. m., 314.

41 DÉZSI, i. m., 20*.

42 Uo., 7*.

43 „Ezerhatszáz után harmincegyedikben, / Mikor magyar magyart prédálna frigyében, / Írám ezt nagy búmban, mint egy kék mirigyben, / Isten jobbítson meg minket ily ügyünkben.”

gát, valószínűleg tehát ennek okán nem azonosította e kiadást az – akkor még csak feltételesen – 1632-re datált őskiadással sem Dézsi, sem Klaniczay Tibor.)⁴⁴V. Ecse-
dy Judit tipográfiai vizsgálata ezzel szemben jóval későbbi, 1660 körüli megjelenést
valószínűsít.⁴⁵

Dézsi Lajos a további rendezetlen kiadások alapján megállapítja, hogy a kötet
elejéről hiányzó rész mintegy tíz lappal több annál, mint amennyit az elveszett vers-
anyag igényelne.⁴⁶ Ezt Dézsi szerint valószínűsíthetően egy hosszú előszó foglalta
el. Szerinte ez az 1665-ös kassai kiadás élén álló szöveggel lehet azonos, melyet egy
bizonyos Solvirogram Pannonius szignált. Ezt továbbgondolva Dézsi azt is meg-
kockáztatja, hogy az előszó már az őskiadásban is megjelenhetett. Vagyis az álnév
mögött Balassi Bálint és Rimay János kinyomtatott műveinek első sajtó alá rende-
zője állhat.⁴⁷

*Az néhai tekintetes és nagyságos vitéz úrnak, Gyarmati Balassa Bálintnak istenes
éneki, Kassa, 1665 (RMNy 3197)*

Balassi és Rimay istenes énekeinek rendezetlen, protestáns kiadása, mely 1665-
ben Kassán, Markus Severini özvegyénél jelent meg. A kis alakú (12°) kiadvány a
198. oldalig nagy hasonlóságot mutat az 1660 körül megjelent bártfai edícióval.⁴⁸
Az egyetlen ránk maradt példány töredékeit Pauer János püspök áztattatta ki egy
könyvtáblából, s köttette egyetlen könyvvé 1881-ben. A példányról Vadai István ki-
mutatta, hogy tulajdonképpen két különböző kiadásból van összeállítva. A kettő
közül az első (A) egységben a bártfai edíciót követve helyezkednek el a szövegek,
míg a második (B) a rendezett kiadásokat követi,⁴⁹ az ezt új számozással követő
Áhítatos imádságok... (C) pedig újra az A-hoz kapcsolódik.⁵⁰

A kiadvány előszavának terjedelme nyolc lap (A2r–A5v). Az egyes ívfüzetek
terjedelme 12 levél. Egy levélen 18 szövegsor fér el. A fejlécek a kiadások szerint
elkülönülnek a nyomtatványban: az A rész felirata „Balassa Bálintnak | Istenes Ene-
ki”, melyet – a C-hez hasonlóan – línea választ el a főszövegtől, míg a B fejlécében
„ISTENES | ENEKEK” olvasható.

44 DÉZSI, *i. m.*, 6*; KLANICZAY, *i. m.*, 296–297.

45 V. ECSEDY, *i. m.*, 202.

46 DÉZSI, *i. m.*, 8*.

47 *Uo.*, 23*–25*.

48 Dézsi Lajos még a második bártfai edíció utánnyomatának tartja, Sinka Zsófia azonban
rámutat arra, hogy az edíciók már a 198. oldalig sem tekinthetők teljesen azonosnak: DÉZSI, *i.*
m., 20*; SINKA Zsófia, *Adalékok a Balassi–Rimay-szöveghagyományhoz = Filológia és textológia a*
régi magyar irodalomban: Tudományos konferencia, Miskolc, 2011. május 25–28., szerk. KECSKEMÉ-
TI Gábor, TASI Réka, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK, Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi
Intézet, 2012, 387–395, 388.

49 A rendezett kiadások szövegváltozatait közli. Erről bővebben VADAI, *Balassi, Rimay és*
Szenci..., *i. m.*, 433–467.

50 A három egység levél-, illetve oldalszámai: (A) A1r–A7v + 1–198; (B) 301–394; (C) 145–
168. Vö. VADAI, *Balassi, Rimay és Szenci...*, *i. m.*, 433–467.

Köztudott, hogy a kassai kiadás az első olyan rendezetlen típusú nyomtatvány, melynek fennmaradt az előszava. Az előszó szerzője egy Solvirogram Pannonius álneven tevékenykedő szerkesztő, akinek személye máig ismeretlen. A szöveg a szakirodalom egyöntetű véleménye szerint feltehetőleg nem a kassai kiadáshoz készült, hanem már az első rendezetlen (az 1632 körüli bártfai) kiadás elején is ott állhatott, vagyis Solvirogram lehet az első közreadója a Balassi és Rimay által írt istenes énekeknek.⁵¹

A tekintetes és nagyságos vitéz úrnak, Gyarmati Balassa Bálintnak istenes éneki, Nagyszombat, 1699 (RMK I. 1546/C)

Balassi Bálint és Rimay János istenes énekeinek rendezetlen kiadása, mely 1699-ben jelent meg Nagyszombatban, Hörmann János nyomdájában. A fametszetes képekkel illusztrált kiadvány a 118. oldaláig megegyezik a bécsi edícióval. A 119. lapot a nyomdász újraszedte, hogy a 120. oldaltól teljesen új anyagot közölhessen.

A nagyszombati kiadás, ahogy azt a címlapján szereplő megjegyzés is jelzi, szöveganyagát közvetlenül a bécsi kiadásból meríti.⁵² Eckhardt Sándor a két nyomtatványt (sajtóhibák, betűkopások, vízjelek) összevetve megállapítja, hogy azok ténylegesen azonosak egymással. Ezt azzal magyarázza, hogy Hörmann a bécsi kiadás maradékíveit felhasználva készítette el saját kiadványát.⁵³ Vadai István rámutat arra, hogy ehhez a bécsi kiadásnak irreálisan nagy példányszámban kellett volna megjelenie, ezért valószínűbb, hogy meg sem jelent, krúdában maradhatott (lásd fent).⁵⁴ E teória mellett szól az is, hogy Ferenczffy Lőrinc nyomdászfelszerelése, mellyel a bécsi kiadás is készült, ebben az időszakban Hörmann birtokában volt.⁵⁵

A nagyszombati kiadás címlapját a bécsi nyomtatványéval Armando Nuzzo veti össze.⁵⁶ Mindkettő verzóját egy Dávid királyt ábrázoló fametszet díszíti, ugyanakkor a metszetek nem azonosak egymással. Feltehetőleg a bécsi kiadás címlapjához felhasznált metszetdúc már nem állhatott Hörmann János rendelkezésére, ezért azt egy hasonlóval helyettesítette.

A nagyszombati edíció a 120. oldaltól kezdődően több olyan Balassi-éneket is közöl, melyet előtte a rendezetlen kiadások nem tartalmaztak. A jelenséget Eckhardt Sándor azon felismerése magyarázza, mely szerint a szövegkorpusz egy további forrással, méghozzá az 1670-es lőcsei kiadvánnyal mutat rokonságot.⁵⁷ Azt a

51 DÉZSI, *i. m.*, 23*.

52 „A tekintetes és nagyságos vitéz úrnak, Gyarmathi Balassa Bálintnak Istenes éneki, melyek a bécsi első edícióból most újonnan kinyomtatattak Nagyszombatban, az academiái betűkkel Hörmann János által, 1699. esztendőben” – a bejegyzésről bővebben KLANICZAY, *i. m.*, 296–307.

53 BALASSI *Összes művei, i. m.*, 21.

54 VADAI, *Krúda, i. m.*, 117.

55 IVÁNYI Béla, GÁRDONYI Albert, *A Királyi Magyar Egyetemi nyomda története, 1577–1927*, szerk. CZAKÓ Elemér, Bp., Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1927, 40–41.

56 NUZZO, *Balassi Bálint... i. m.*, 349.

57 BALASSI *Összes művei, i. m.*, 21.

kérdést, hogy egy rendezett kiadás ismeretében a nagyszombati edíció miért marad mégis rendezetlen, Kószeghy Péter üzletpolitikai szempontokra hivatkozva válaszolja meg; az ívek újrahasznosításával ugyanis számottevő nyomdai költséget lehetett megspórolni.⁵⁸

II. Nyitott kérdések a rendezetlen kiadások kutatásában

1. Az őskiadás tartalomjegyzéke

Az *editio princeps* szöveganyagának meghatározásával kapcsolatban Klaniczay Tibor emel ki több olyan lényeges szempontot, melyek segítségével teljesebb képünk lehet az *Istenes énekek* első kiadásáról. Jóllehet a bártfai nyomtatványtöredéket nélkülöznie kell, mégis azt valószínűsíti, hogy az *Istenes énekek* őskiadása részben 16. századi, kifejezetten protestáns kiadványokból vesz át verseket. Elképzelését az 1633-ban megjelenő katolikus szemléletű bécsi edícióra alapozza,⁵⁹ melyben olyan protestáns szerzők művei jelentek meg, mint Szepsi Csombor Márton, Szegedi Kis István vagy Németi Ferenc.⁶⁰ Véleménye szerint egy olyan kötetbe, melyet a győri kanonok, Nyéki Vörös Mátyás szerkeszthetett,⁶¹ csakis úgy kerülhettek be ezek az énekek, ha azok már annak forrásában is megtalálhatók voltak. Ez annál is valószínűbb, hiszen az úgyszintén protestáns második bártfai kiadás már elhagyja ezeket az énekeket.

Klaniczay hívja fel a figyelmet a Tholnay Ferenc-gyűjteményre is. Ebben a kéziratban az *Istenes énekek* egy ma már nem ismert kiadására vonatkozóan jegyeztek fel lapszámokat.⁶² Klaniczay sejtése szerint ez a második bártfai kiadástól eltérő alakú, de azzal annak 245. lapjáig azonos elrendezésű nyomtatvány lehetett. A Tholnay Ferenc-gyűjtemény csak a Balassi- és Rímay-versekhez, tehát Nyéki Vörös Mátyás, illetve Pécseli Király Imre énekeihez nem közöl lapszámot. Vagyis ezek a beírások egyenesen az őskiadásra utalhatnak, tudniillik abban – így Klaniczay – az utóbbi két költő művei nem jelentek meg.⁶³ Klaniczay abbéli meggyőződését, hogy a gyülekezeti énekeskönyvek az *Istenes énekek* egyik lehetséges forrásaai volnának, Szentmártoni Szabó Géza és H. Hubert Gabriella felfedezése igazolta.⁶⁴ Ők azonosították

58 KÓSZEGHY Péter, *A Balassi-szöveggyűjtemény néhány kérdéséről*, ItK, 1985, 76–89, 87.

59 Erről bővebben KLANICZAY, *i. m.*, 303.

60 Korábban említettem Szentmártoni Szabó Géza megfigyelését, miszerint az *Istenes énekek* anyagában megtalálható gyülekezeti énekek egy része, mint például Szegedi Kis István *Szánja az Úristen...*, illetve Németi Ferenc *Nagy keserves szívvel...* kezdetű versei egyedül az 1593-ban Bártfán megjelenő evangélikus gyülekezeti énekeskönyvben fordulnak elő együttesen (lásd a 36. l. jegyzetet). Ez a nyomtatvány ugyanakkor nem lehet kizárólagos forrása az *Istenes énekek*-nek, tudniillik Szepsi Csombor Márton *Egekben lakozó Szentséges Háromság...* incipitű éneke, bár protestáns jellege ellenére helyet kap a bécsi kiadásban, a bártfai gyülekezeti énekeskönyvben nem fordul elő.

61 JENEI, *i. m.*, 345–346.

62 KLANICZAY, *i. m.*, 307–309.

63 *Uo.*, 307.

64 H. HUBERT, *Balassi...*, *i. m.*, 170–171.

ugyanis azt az első bártfai edícióból származó nyolclevelnyi töredéket, melyen valóban protestáns gyülekezeti énekek olvashatók.

Ezáltal válik ellenőrizhetővé az a hipotetikus őskiadás-tartalomjegyzék, melyet Vadai István néhány évvel a felfedezés előtt készített.⁶⁵ Ennek egyetlen tételét érdemes most kiemelni. Vadai a Tholnay-kézirat bejegyzései és a második bártfai kiadás alapján – az énekek terjedelmének arányát állandónak tekintve⁶⁶ – úgy számolt, hogy az őskiadás 198. lapján (ameddig számításai tartottak)⁶⁷ a *Vigasságom mint fordula...* kezdetű vers következett.

Csak hogy ez nem lehetett így.⁶⁸ Tudnivaló ugyanis, hogy az *editio princeps* első ránk maradt lapján, a 201.-en Szegedi Gergely költeményének (*Szükség keresztyéneknek tudakozni...*) egy részlete található, a 16. strófa végétől a 19. strófaig bezárólag. S minthogy az egyes lapokon legfeljebb négy és fél versszak foglal helyet, a 197. vagy 198. lapon minden kétséget kizáróan ennek az éneknek kellett kezdődnie.

Ugyanakkor, ha Vadai István számításai helyesek, az csak egyetlen dolgot jelenthet: hogy alkalmasint nem az őskiadás tartalomjegyzékét rekonstruálta, hanem egy általunk nem ismert kiadását. Sokkal inkább lehetséges, hogy a Tholnay-kéziratban feltüntetett lapszámok egy, az első edíciót követő rendezetlen típusú kiadványra utalnak. Erre a számozásra hagyatkozva valószínűsíthető, hogy ebben a második bártfai kiadáshoz közel álló nyomtatványban vélhetőleg gyülekezeti énekek már nem kaptak helyet, illetve a szöveganyagot még nem bővítették Pécseli Király Imre verseivel.⁶⁹ Jelenlegi tudásunk szerint ilyen az első lőcsei vagy az első váradi kiadás, melyeknek nem maradt ránk példánya.

2. Az őskiadás felépítése

Célszerű összevetnünk a korai rendezetlen kiadások felépítését és az első bártfai kiadás töredékét, ez ugyanis a rendezetlenség problémájára is magyarázatul szolgálhat. Ahogy azt fentebb már említettem, az általunk ismert legkorábbi két rendezetlen kiadás egyaránt igyekszik elkülöníteni Balassi és Rimay énekeit a más költőktől származó művektől. Ezt a szándékot a fejlécek is tükrözik.

65 VADAI, *Balassi–Rimay „Istenes éneki”-nek...*, i. m.

66 Vadai ebben Kőszeghy Péter teóriáját vette alapul. Eszerint ha két azonos tartalmú kiadványt hasonlítunk össze, az énekek terjedelmének aránya állandónak tekinthető az egyes kiadványokban. A módszerről bővebben KŐSZEGHY, *A Balassi-szöveg-hagyomány...*, i. m.

67 Vadai István tartalomjegyzékének utolsó eleme a *Vigasságom mint fordula...* incipitű ének, feltehetően azért, mert a második bártfai kiadásban ezt követően Pécseli Király Imre énekei következnek. Ezekről Klaniczay nem feltételezi, hogy helyet kaptak volna abban az énekeskönyvben, amire a Tholnay-kézirat hivatkozik. Erről bővebben KLANICZAY, i. m., 307.

68 Vadai István a tartalomjegyzék készítésekor még nem ismerte a töredéket. Annak, hogy később változtatott-e az eredeti koncepción, nincs (publikus) írásos nyoma.

69 Abban az esetben, ha elfogadjuk Klaniczay Tibor érvelését, miszerint a Pécseli-énekek azért nincsenek meghivatkozva a Tholnay-gyűjteményben, mert azok nem szerepeltek a szóban forgó kiadásban.

Kiadvány	Élőfej	
[Bécs, 1633]	BALASSA BALINTNAK ISTENES ENEKI.	ISTENES ENEKEK.
Bártfa, 1660 k.	Baláffa Bálintnak Iftenes Eneki.	Külömb külömb fele Iftenes Enekek.

Emlékezzünk: az őskiadásból mindössze nyolclevélnyit ismerünk, melyek azonban nem Balassi- vagy Rimay-verseket, hanem gyülekezeti énekeket tartalmaznak. Ismeretes, hogy ezek az énekek – az *A gonosz természet megromlásáról* kivételével – egyéb ránk maradt *Istenes énekek*-kiadásban nem jelentek meg. Azt, hogy ezek a költemények mégis az őskiadás részét képezték, a fejlécben olvasható „*Balaffa Bálintnak Iftenes Eneki*” felirat szavatolja. Mindezek okán a töredéket megtaláló H. Hubert Gabriella és a nyomában járó Vadai István egyaránt úgy gondolja, hogy ezek a költemények az *editio princeps* függelékében⁷⁰ foglalt vegyes énekrészhez⁷¹ tartoztak.

Ebben az esetben viszont elgondolkodtató, hogy a szóban forgó énekrész nem kapott külön fejléctet, hanem (alighanem folytatólagosan) Balassi Bálint neve alatt jelent meg. Akárcsak a későbbi rendezetlen kiadások Balassi-részében közölt, de nem tőle származó költemények esetében, melyek fölött nem egyszer a tényleges szerző nevét is feltüntetik a szöveggondozók.⁷²

Ahogy a későbbi *Istenes énekek*-kiadásokéban, úgy az első edíció esetében sem valószínű, hogy az szándékosan hallgatná el az egyes versek alkotóinak nevét. Ezt a feltevésemet a következő jelenség támasztja alá. Az ősnymotatványból ránk maradt nyolc levélen olyan művek találhatók, melyek az 1593-ban megjelenő bártfai gyülekezeti énekeskönyvből származnak.⁷³ Közülük az evangélikus gyűjtemény két ének szerzőjét nevezi meg a vonatkozó argumentumokban, az egyik Bornemisza Péter,⁷⁴ a másik Tasnádi Péter.⁷⁵ Az *Istenes énekek* első kiadása az előbbi argumentumát valamilyen okból elhagyja, a Tasnádi-versét ugyanakkor szó szerint, vagyis a szerzői névvel együtt átveszi.

Az *editio princeps*, meglehetősen, nem különíti el a Balassi-énekeket a más költőktől származó, esetenként azonosítatlan munkáktól, ami voltaképpen a versanyag keveredését is okozhatta. Nem zárható ki ezért, hogy az eddig összevegyítőnek gondolt korai kiadásokban már egyfajta rendszerezés mehetett végbe, melynek során az apokrif tartalom részben kikerült a szövegkorpuszból vagy átkerült az úgynevezett vegyes énekrészbe.

A fentiek fényében talán az őskiadás feltételezett megjelenését (1632) követő évben kiadott bécsi *Istenes énekek* anomáliái is érthetőbbé válhatnak. Tudjuk, hogy ez a

70 H. HUBERT, *Balassi... i. m.*, 170.

71 SINKA, VADAI, *i. m.*, 417.

72 Mint Kanizsai Pálfi János *Dicsőült helyeken...* kezdetű éneke, Rimay János *Epicédiumának* versei vagy a bécsi kiadásnak a Nyéki Vörös Mátyástól származó hét bűnbánó zsoltára esetében.

73 H. Hubert Gabriella textológiai vizsgálata alapján: H. HUBERT, *Balassi... i. m.*, 171.

74 BORNEMISZA Péter: *Panaszolkodunk most országunknak ily nagy pusztaságán...* (RPHA 1171)

75 TASNÁDI Péter: *Látod, mely rövid, mulandó e világ...* (RPHA 0830)

kötet jelentős átalakításon esett keresztül. Ide tartozik, hogy a szerkesztő megbontja Rimay János *Epicédium*át, s énekeit a többi közléstől eltérő sorba rendezi. Vagy az, hogy a tematikus azonosság okán⁷⁶ Nyéki Vörös Mátyásnak tulajdonított hét bűnbánó zoltárt is beilleszti a versanyag Balassi–Rimay-részébe. Noha ez utóbbi s bizonyos egyéb mozzanatok katolizáló szándékra engednek következtetni, ennek ellenére e nyomtatványban több olyan költemény is megtalálható, melyek általában protestáns gyűjteményekben fordulnak elő.⁷⁷ Ilyen szempontból valószínűsíthető, hogy a kiadás összeállítása során mégsem a felekezeti hovatartozás lehetett az egyetlen kritérium.⁷⁸ Talán némi attribúciós igény is feltételezhető a háttérben.

2.1. Az őskiadás felépítése a későbbi edíciók fényében

Mindezek alapján érdemes közelebbről is szemügyre venni a bécsi, illetve a bártfai típusba tartozó edíciók között tapasztalható eltéréseket, hogy közelebb kerülhessünk az őskiadás szerkezetéhez. Ha ugyanis felekezeti alapon kerültek volna kiválasztásra az énekek, sem Szepsi Csombor Márton, sem Szegedi Kis István, sem Németi Ferenc protestáns hangú verse nem kaphatott volna helyet a kötetben, hiszen semmi nem támasztja alá, hogy ezek kevésbé szűrhattak szemet a bécsi nyomtatvány szerkesztőjének, mint például azok a Rimay-versek, melyek végül kikerültek az edícióból. Valószínűbbnek tűnik az anomáliának az a fent már említett magyarázata, hogy mind a bécsi, mind a második bártfai kiadás a Balassi-versek kiválogatására törekedett. Az így újrarendezett szöveganyagot pedig kétfelé tagolták. Az egyik rész magába foglalta a Balassi Bálintnak tulajdonított istenes verseket, illetve az olyan, személyéhez kötődő munkákat, mint az *Epicédium* vagy a bártfai típusú kiadások esetében az *Elogium*. A vegyes énekrész pedig a Balassi-versektől ilyen módon elválasztott munkákat tartalmazta, melyet aztán később újabb énekekkel bővíthettek.

Az 1633-ban keletkezett bécsi nyomtatvány esetében is megfigyelhető, hogy törekszik az egyes énekek szerzőinek megnevezésére, vagy annak jelölésére, hogy az olvasott szöveg mástól származik. Ha az egyes szövegek alkotói akár ténylegesen felekezeti hovatartozásuk miatt nem is kerülnek nevesítésre, a szerkesztők figyelmeztetik az olvasót, hogy véleményük szerint nem Balassitól származó munkát olvasnak. Erre utal Nyéki Vörös Mátyás monogramjának közlése,⁷⁹ Rimay János nevének többszöri megjelenítése,⁸⁰ illetve az *incerto autore* megjelölés is az egyes mű-

76 A bővítéssel kapcsolatban a bécsi kiadás szerkesztője így fogalmaz: „Nota bene: ez ötvenedik psalmus, mivelhogy szent Dávid királynak a hét penitenciatartó zoltári közül egyik; jó és helyes alkalmosságért, a több psalmusok is, melyek hasonló versek módjára fordítottanak, ide helyezetttenek.”

77 Ezek feltehetően az őskiadásban is helyet kaptak. Erről bővebben KLANICZAY, *i. m.*, 302.

78 Kőszeghy Péter is figyelmeztet arra, hogy nem ez lehetett az egyetlen szempont a bécsi edíció összeállítása során: KŐSZEGHY, *A Balassi-szöveggyűjtemény... i. m.*, 83.

79 V. M. monogrammal a 128.-tól a 172. oldalig közli, feltehetőleg saját maga, az istenes énekeit. A nyomtatvány szerkesztésében való részvételéről bővebben: JENEI, *i. m.*, 345–346.

80 A bécsi edíció Rimay nevét kétszer is megemlíti, a *Bocsásd Szent Lelkedet...*, illetve a *Meny-nyekben lakozó, imálandó fölség...* incipitű énekek argumentumában.

vek argumentumaiban.⁸¹ Abban az esetben pedig, ahol a szerkesztők egy nagyobb egységet, további hét zsoltárparafrazist illesztnek be – feltehetően a tematikus azonosság okán – a kötetbe, arra külön prózai megjegyzésben figyelmeztetnek.⁸²

A *Dicsőült helyeken, mennyei Paradicsomban...* incipitű ének esetében Klaniczay Tibor megjegyzi, hogy a bártfai típusú kiadásokban megtalálható J. P. C. monogramot valószínűleg felekezeti okokból módosították az „incerto authore” kifejezésre.⁸³ Ugyanis a verset bár sokáig Pécseli Király Imrének tulajdonították, nevének sem latin, sem magyar alakja nem feleltethető meg a rövidítésnek. Mint írja, a J. P. C. sokkal inkább Kanizsai Pálfi János latin nevének, a „Joannes Paulides Canisaeus”-nak kezdőbetűire utalhat, így a verset az ő szerzeményének kell tekintenünk. Klaniczay úgy véli, a kiadás idejében dunántúli református püspökként tevékenykedő szerző monogramját Nyéki Vörös Mátyás mint győri kanonok nem kívánta megörökíteni, így ismeretlen szerzőjű műként jelölte meg edíciójában. Ám ezzel kapcsolatban nem szabad elfelejtenünk, hogy Kanizsai Pálfi János egy másik műve is öröklődött az *Istenes énekek*ben, méghozzá a bővített, Pécseli Király Imre énekeit is tartalmazó kiadásokban.⁸⁴ A *Ne szállj pörben énvelem...* kezdetű vers argumentumában szintén a J. P. C. jelöléssel találkozunk. Abban nem lehetünk biztosak, hogy az ének az *editio princeps*ben is helyet kaphatott, vagy esetleg Kanizsai Pálfi János két verse egymástól függetlenül került be az egyes kiadásokba. Az viszont elgondolkodtató, hogy ezek szerint egy protestáns kiadás szerkesztője sem volt feltétlenül tisztában azzal, hogy kit jelöl a J. P. C. rövidítés. Felmerülhet a kérdés, hogy ez miért lett volna másként egy győri kanonok esetében, aki Balassi Bálint és Rimay János verseit sem tudja megnyugtatóan azonosítani a kötetében, az *Epicédium* énekeit rossz sorrendben közli, illetve az edíciójába olyan alkotásokat is belefoglal, melyek általában protestáns gyülekezeti énekeskönyvekben szerepelnek.

Szintén Klaniczay Tibor észrevétele, hogy a második bártfai edícióban rendezettebb a versek sorrendje.⁸⁵ E nyomtatványt a bécsi kiadással összehasonlítva arra a következtetésre jut, hogy a két kiadásban az énekek egészen a 26. versig azonos sorrendben következnek, jóllehet a bécsi kiadás bizonyos műveket nem vesz át az őskiadásból. A versek sorrendjét áttekintve kitűnik, hogy azokat, ha elsődlegesen nem is felekezeti alapon, de mindenképpen valamifajta szempont alapján igyekszik rendszerezni a szerkesztő. Mindkét vizsgált kiadás hagy el szövegeket az *editio princeps*hez képest,⁸⁶ azonban egyik esetben sem tekinthetjük a versek sorrendjét önkényesnek. Bár az első kiadásból kétségkívül más kritériumok alapján kerülnek kiválasztásra az egyes művek, a két edíció felépítése hasonló marad.

81 A nyomtatvány a következő énekek argumentumaiban jelöl ismeretlen szerzőt: *Dicsőült helyeken, mennyei Paradicsomban...*, *Forog az szerencse...*, *Sublimi te Pater athere...*

82 Lásd a 76. lábjegyzetet.

83 KLANICZAY, i. m., 305.

84 Az éneket az 1660 körüli második bártfai kiadásból ismerjük, de nagy valószínűséggel a több helyen hiányos példányból ismert, 1665-ben Kassán megjelent edícióban is ott állhatott.

85 KLANICZAY, i. m., 300.

86 SINKA, VADAI, i. m., 414–418.

Azok a fentebb már tárgyalt Rimay-költemények, melyeket a szerző hosszú argumentummal látott el, az 1633-ban Bécsben keletkezett nyomtatványból nagyrészt kimaradnak, a bártfai típusú kiadásokkal szemben mindössze három ilyen verset közöl. Ennek ellenére a bécsi edíció vegyes énekrésze tartalmazza a *Mennyekben lakozó, imádandó fölség...* kezdetű, Rimay Jánosnak tulajdonított verset, melyet más *Istenes énekek*-kiadások nem közölnek, sőt jelen nyomtatványon kívül a költeményt kizárólag az *Erdődy-énekeskönyvből* ismerjük. Klaniczay érvelése alapján érthetetlennek tűnik a szerkesztő eljárása, miszerint több Rimay-éneket nem illeszt be az edíciójába, viszont egy külön forrásból származó, semmivel sem kevésbé protestáns szerzeményét igen. Valószínűbbnek tűnik, hogy a szerkesztő az alapján válogatta ki a verseket, hogy azok Balassi Bálintnak tulajdoníthatók-e, vagy sem. A bizonytalan szerzőségű vagy a költő személyéhez köthető műveket a Balassi-részben hagyta, a többit pedig elhagyta a kiadásból.⁸⁷ Mivel a bécsi nyomtatvány befejezetlen maradt, abban sem lehetünk biztosak, hogy a Balassi-részből kiemelt verseket a későbbiekben a szerkesztő nem tervezte az általa létrehozott vegyes énekrészbe illeszteni. A *Mennyekben lakozó, imádandó fölség...* esetében valószínűbbnek tűnik, hogy az az őskiadásban is megtalálható volt, és mivel argumentumában az *Epicédium* szerzőjének neve szerepelt, a szerkesztő érdemesnek tartotta azt az ő versei után közzétenni a felekezeti különbség ellenére is.

A bécsi nyomtatványban három énekcsoporthoz esetében érzékelhetünk nagyobb elmozdulást a bártfai típusúhoz képest: (1) a második bártfai kiadásban a vegyes énekrészben található *Ó, szép drága zálog..., Forog az szerencse..., Ifjúságom vétke gyakran..., Egekben lakozó Szentséges Háromság..., Sublimi te pater athere...* és a *Szegény fejem Uramhoz óhajt...* kezdetű versek, (2) az *Epicédium* és (3) a Rimay Jánostól származó *Könyörülj énrajtam, Úristen..., Kiáltok hozzád mélységből..., illetve Reménységem te légy nekem...* incipitű énekek esetében tapasztalhatjuk mindezt, melyek elé a szerző eredetileg hosszabb, prózai elmélkedéseket szánt. Mindhárom alkalommal azt látjuk, hogy nem egy-egy mű, hanem valamilyen kisebb egység pozíciója változott a kiadásban.

Az *Ó, szép drága zálog...* incipitű verssel kezdődő énekcsoporthoz esetében kevésbé valószínűsíthető, hogy azokat Nyéki Vörös Mátyás a Klaniczay által feltételezett vegyes énekrészből kiemelte volna, hogy azután azokat Balassi Bálint neve alatt közölje. Hiszen, ahogy arra fentebb már utaltam, úgy tűnik, a szerkesztő nem törekszik arra, hogy elhallgassa a művek szerzőinek nevét. Ahol bizonytalan a versek származásában vagy bővíti kiadását, következetesen tájékoztatja az olvasót. Így a szóban forgó énekekkel kapcsolatban felmerülhet az az eshetőség is, hogy azok az

⁸⁷ Ebben a vonatkozásban a bártfai típusú nyomtatványok szerkesztése is hasonló lehetett ehhez. Ebből a szempontból a két költő műveinek keveredése kifejezetten szerencsés jelenségnek tekinthető, mivel ennek köszönhetően maradhatott ránk több Rimay-vers is. Ugyanis ha valóban a fentiek szerint dolgoztak a kiadások összeállítói, az általuk nem Balassi-versnek ítélt *Mennyekben lakozó, imádandó fölség...* incipitű énekhez hasonlóan Rimay János többi művét is kihagyhatták volna.

Istenes énekek első edíciójában is valahol a Balassi-részben, ha nem is az *Epicédium* versei közé beékelve állhattak eredetileg.

3. Solvirogram Pannonius mint az *Istenes énekek* első közreadója

Az utolsó állításom Solvirogram Pannonius személyéhez kötődik. Az *Istenes énekek* korai kiadásai szerencsés esetekben is csak töredékes formában maradtak ránk. A rendezetlen edíciók közül mindössze egyetlen kiadványnak, az 1665-ben Kassán keletkezett nyomtatványnak ismerjük az előszavát. A forrásanyag kiadástörténetét elsőként feldolgozó Dézsi Lajos úgy vélekedett, hogy ennek szövege állhatott az *editio princeps* élén is.⁸⁸ A feltevés a mai napig a konszenzus szerves részét képezi.⁸⁹ Az előszó szerzőjének, Solvirogram Pannoniusnak a kilétét azóta is sokan próbálták felfedni, hiszen a fentiek szerint az ő személyében az *Istenek énekek* első kiadóját lehet tisztelnünk.

Anagramma. Ehhez többen a Solvirogram Pannonius névből indultak ki. Dézsi Lajos megfejtésre váró anagrammaként azonosítja, melyet a későbbiekben Szörényi László kísérel meg feloldani.⁹⁰ Elképzelése szerint ez a következőképpen értelmezhető: OLOR Pannonius SVI GRAM(MATICUS), azaz „a pannóniai hattú önmagát magyarázza”. Szörényi úgy gondolja, ez a megfejtés tökéletesen illeszkedik a kötet gondolatvilágába, melynek célja a szöveg tisztaságának helyreállítása és az egyes irodalmi hatások kimutatása, továbbá jól tükrözi azt a grammatikusi-filológusi-kommentátori álláspontot, melyet maga Rimay János is képviselt. Rimay személye ekként párhuzamba állítható Apollóval, a költészet istenének pedig közismerten a hattú a szimbóluma.

Jelmondat. Eckhardt Sándor az álnevet egy latin jelmondat, a *Soli viro gratiam* rövidítésének véli, melyből azonban nem lehet konkrétan az előszó szerzőjének személyére következtetnünk.⁹¹ Eckhardt véleménye szerint Solvirogramot Rimay valamely közeli tisztelőjében kell keresnünk, mint például a munkáit egybegyűjteni kívánó Madách Gáspárban vagy annak sógorában, az irodalompartoló Ráday Andrásban. De azt sem tartja kizártnak, hogy az úgynevezett „szepesi humanisták” környezetéből került ki viselője, mint például Darholcz Kristóf.

Kiadásterv. Bóta László megfigyelése szerint a (ha és amennyiben) Solvirogram Pannonius által szerkesztett kötet nem egyeztethető össze azzal a kiadásterffel, melyet Rimay János egy meg nem valósult Balassi-kiadás előszavában vázolt fel.⁹²

⁸⁸ Annak ellenére, hogy a kiadás előszava csak Balassi Bálintot jelöli meg szerzőként. Így az elkészült kiadás és Solvirogram szövege között ellentmondás tapasztalható, amire már Dézsi is felhívta a figyelmet: DÉZSI, *i. m.*, 23*–25*.

⁸⁹ *Uo.*, 23*.

⁹⁰ SZÖRÉNYI László, *Önfiloszhattú: Kísérlet a Solvirogram Pannonius aláírás anagrammaként való megfejtésére* = „Mielz valt mesure / que ne fait estultie”: A hatvanéves Horváth Iván tiszteletére, szerk. BARTÓK István, HEGEDÜS Béla, SELÁF Levente, SZEGEDY-MASZÁK Mihály, SZENTPÉTERI Márton, VERES András, Bp., Krónika Nova Kiadó, 2008, 362–369.

⁹¹ BALASSI *Összes művei*, *i. m.*, 9–12.

⁹² BÓTA László, *A Balassi–Rimay-versek első kiadásának keletkezéséhez*, ItK, 1983/1–3, 173–188.

Az *Istenes énekek*ben többek között nem találhatók meg Rimay argumentumai, a „deák summácskák” a szövegek előtt, ráadásul az énekek sorrendje sem igazodik a Rimay-tervezethez. Az argumentumok hiányával kapcsolatban később Bóta megjegyzi, hogy azok talán azért maradtak ki, mert Rimay még nem készítette el őket. Az álnév mögött mégis magát Rimayt valószínűsíti, aki ezek szerint valamilyen okból eltért az eredeti elképzeléseitől. További érvek tekintik Bóta azt a tény, hogy Rimay egy helyütt a Pannonius nevet használta.⁹³

Kőszeghy Péter szintén feltűnőnek találja az ellentmondást Solvirogram Pannonius előszava és a megvalósult kötet között, amely láthatóan Rimay tervezetét sem követi.⁹⁴ Kőszeghy egy háromtagú munkacsoportot gyanít az álnév mögött: Balassa Imrét mint a vállalkozás finanszírozóját, illetve Madách Gáspárt és a már Eckhardt által is gyanúba fogott Ráday Andrást.⁹⁵ Arra is rámutat, hogy a Solvirogram névben mindkét feltételezett közreadó monogramja megtalálható (MG+RA=GRAM), illetve – Szörényi László imént említett tanulmányától inspiráltan – arra is, hogy a Ráday család címerében is feltűnik két hattyú.

Vadai István hiányolja a meggyőző érveket annak eldöntéséhez, hogy az álnév rövidítés vagy anagramma, személynév vagy formula-e, ugyanakkor arra figyelmeztet, hogy a kassai kiadás gyenge minősége miatt még annak is fennáll a lehetősége, hogy az aláírás hibás alakban maradt ránk.⁹⁶ Bóta álláspontjával szemben kiemeli a Solvirogram- és a Rimay-előszó között tapasztalható hasonlóságot, illetve megkísérli felvázolni az előbbinek lehetséges forrásait. Mindazon írásművek alapján, amit Solvirogramnak szerinte ismernie kellett volna az előszó megírásához, Vadai úgy gondolja, hogy e szövegnek magától Rimay Jánostól kell származnia, melyet később valaki, feltehetőleg Prágai András, átdolgozott.⁹⁷

Rendezetlenség. A korai kiadványok rendezetlen állapotára szintén több magyarázat született. Dézsi Lajos is két lehetőséget vázol fel. Egyrészt figyelembe kell vennünk, hogy az előszó eredetileg nem az általunk ismert szöveganyag elé íródott, hanem egy olyan kiadáshoz, amely csak Balassi Bálint istenes énekeit tartalmazta. Másrészt – s ez Dézsi szerint jóval valószínűbb – Rimay valóban összeállított egy kiadásra szánt versgyűjteményt, melyben Balassi versei után, de talán nem szorosan

93 „Nevezetesen az *Epicédium*ához készült Darholcz-féle előszó Jenei által agnoszkált kéziratának a végén, ahol is ez áll: *Jo. Rimay Pannonius.*” *Uo.*, 186.

94 KŐSZEGHY, *A titokzatos...*, i. m., 30.

95 Balázs-Hajdu Péter nem tartja valószínűnek Madách Gáspár közreműködését az *Istenes énekek* kibocsátásában. Véleménye szerint az a levélfogalmazat, melyre Kőszeghy Péter hivatkozott érvelése során, később keletkezhetett: BALÁZS-HAJDU Péter, *Zsengék, töredékek, kétes hittelűek: A Madách–Rimay-kódexek Szerelmes énekek című füzetének versanyaga*, Bp., reciti, 2019, (Irodalomtörténeti Füzetek, 181), 253–258.

96 VADAI, *Solvirogram Pannonius...*, i. m.

97 Vadai István véleménye szerint az egyetlen személy, aki alapos irodalmi műveltséggel rendelkezett, ugyanakkor Rákóczi György környezetében tartózkodott, Prágai András volt. Tudniillik fennmaradt egy adat arról, hogy Rákóczi György könyvtárában megtalálható volt „Balassi Balint enekei Rimai Ianos keze irasa alatt”. Ismerteti JENEI Ferenc, *A Balassi-hagyaték történetéhez*, ItK, 1966/1–2, 190–197.

elkülönítve következtek saját költeményei, amelyek aztán az idők során összekeveredtek. A keveredés úgy is elképzelhető, hogy ebből a hipotetikus kéziratból nem a Rimay által gondosan megállapított sorrendre ügyelve, hanem a tartalmi rokonságra való tekintettel válogatták ki a későbbi szerkesztők azokat a verseket, amelyek megfeleltek a kiadói igényeknek.

Lényegében ezt a nézetet tette magáévá Klaniczay Tibor is, aki szerint a versek a szöveggondozó tájékozatlansága miatt jelentek meg ebben a formában.⁹⁸ Solvirogram láthatólag nem volt tisztában azzal, hogy az énekek egy része Rimay Jánostól származik. Talán mert Rimay olyan gyűjteményt adott át a kiadónak, amely Balassi énekei mellett saját verseit is tartalmazta. A másoló pedig, aki csak a tematikus azonosságot vette figyelembe, összekeverte ezeket.

Bóta úgy véli, hogy a keveredés mögött Rimay János állhat. Mint írja, az *Istenes énekek* kiadásához valójában egyedül Rimaynak fűződött érdeke.⁹⁹ Amellett, hogy lerója tiszteletét mestere előtt, az is motiválhatta, hogy saját verseit is megjelentethesse nyomtatásban. Erre pedig akkor nyílt alkalma, mikor a Balassi Bálint vallásos témájú énekeinek kiadását állította össze. Idézett tanulmányában Kőszeghy is hasonló alapötletből indul ki.¹⁰⁰ A kötet rendezetlenségére szerinte is olyan szerkesztői szándékban kell keresni a magyarázatot, amely gyűjteményét Balassi verseivel akarta fémjelezni. A szerkesztők, Rimay János baráti köre számára a Rimay-anyag fontosabb volt Balassiénál; erre utal, hogy már az előszó stílusa is Rimayt imitálja.

Az előszó és a korai rendezetlen kiadások között szembeűnő eltérés tapasztalható. A szöveg ugyanis kizárólag Balassi Bálintról és költészetéről ejt szót, kiemelt figyelmet fordítva a költő szerelmes verseire. Rimay János vagy más költők munkásságáról nem ejt szót. Erre a problémára már többen ráirányították a figyelmet a szakirodalomban. Kőszeghy a jelenséget azzal magyarázza, hogy az előszó szerzője nem azonos a kassai kiadás szerkesztőjével.¹⁰¹ Dézsi Lajos korábban ismertetett véleménye szerint pedig az sem kizárható, hogy a szöveget Solvirogram egy olyan kiadás elé szánta, mely kizárólag Balassi-verseket tartalmazott, bár ezt az eshetőséget maga Dézsi sem tartja valószínűnek.¹⁰²

Pedig ebben az esetben a szerkesztő mondanivalója érvényes lenne a kötet egészére, és az is világossá válna, miért nem ír bővebben az előszó Rimay Jánosról. Solvirogram már a szöveg elején abban jelöli meg a kiadás lényegét, hogy végre egy helyen jelenhetnek meg Balassi Bálint versei.¹⁰³ Ami szerinte azért is lényeges, mert sokan igyekeznek Balassi verseit saját nevük alatt feltüntetni. Annak tükrében, hogy Solvirogram számára mennyire fontos, hogy Balassi-verseket ad ki, valószínűtlennek tűnik, hogy más szerzők műveivel szándékosan összekeverje ezeket a

98 KLANICZAY, *i. m.*, 311.

99 BÓTA, *i. m.*, 186.

100 KŐSZEGHY, *A titokzatos...*, *i. m.*, 30.

101 *Uo.*, 34.

102 DÉZSI, *i. m.*, 25*.

103 „Sokan vannak, kik felette igen ez Istenben elnyugodt, hazájaszerető vitéz úrnak munkájára régtől fogva vágnak, de mind együtt és igazán sehol nem találhatának”

munkákat. Ez csak abban az esetben feltételezhető, ha ténylegesen nem volna tudatában annak, hogy ezek nem kizárólag Balassitól származó alkotások. És még egy dolog. Az őskiadás-töredék egyedül Tasnádi Péter nevét tünteti föl, a többi szerző nincsen megnevezve. Bár Solvirogram írása nem zárja ki, hogy a kiadvány Balassin kívül másoktól származó alkotásokat is közöljön, mégis elgondolkodtató, hogy a szerzőség kérdését kiemelt figyelemmel kezelő szerkesztő nemcsak Rimayról, de róluk sem ejt szót előszavában.

Egy másik lényeges különbséggel kapcsolatban érdemes közelebbről is megismerlünk az előszót. Véleményem szerint ennek szövege nem Rimay nyelvezetével¹⁰⁴ vagy a tervezett Balassi-kiadása elé írt előszóval,¹⁰⁵ hanem a *Szép magyar komédiával* hozható kapcsolatba. Bevezetésében Solvirogram kiemeli, hogy Balassi munkáira nagy igény mutatkozik, összegyűjtve azonban még nem adták ki őket. Ennek okát abban látja, hogy néhány „magagondolatlan”, azaz saját gondolatokkal, művészi invencióval különösebben nem rendelkező személy a költő életművének egy részét igyekszik eltulajdonítani és azt sajátjaként feltüntetni. Erre szolgál az az eljárás is, miszerint „a versek fejéből”, azaz a versfőkből mindenféle módon igyekeznek nemcsak eltüntetni az eredeti akrosztichont, hanem átalakítani azt olyan módon, hogy abból maguk vagy más neve legyen kiolvasható. Érdemes megfigyelni, hogy Balassi Bálint is használja a „versek fejében” kifejezést a *Szép magyar komédia* ajánlásában.¹⁰⁶

Az 1665-ös kassai kiadás előszava

„mert némely magagondolatlanok, elmés voltokat akarván mutogatni, felette igen megvesztegették, magok vagy másoknak nevét imígyamúgy kikalapálván a *versek fejéből* és így osztán az ő elméjükből száramazott munkának mondják”

*Szép magyar komédia*¹⁰⁷

„Egynéhány ok készerít reá, hogy kegyelmeiteknek ajánljam ez komédiát: Egyik ez, hogy magamnak is kedvet találnék véle, más meg ez, hogy látom, hogy mind ott benn Erdélben, s mind itt kinn Magyarországon az versszerzést igen elővették és közdologgá is tették, kit nem gondoltak, akármí héjával essék, csak önékik tessék, és az *versek fejében* mehessenek ki az hasonló bötük.”

A „versek fejének” említése azonban nem az egyetlen párhuzam a Solvirogram-előszó és a *Szép magyar komédia* szerzői ajánlása között. Az előszó szövege ezután a Balassi nevét befeketíteni igyekvő személyekre tér rá. E részlet érvmenete további egyezést mutat a *Szép magyar komédia* dedikációjával. Mindketten arról beszélnek, hogy Balassi, akárcsak „a régi tudós emberek”, szerelmes verseket írt, ám emiatt

104 VADAI, *Solvirogram Pannonius...*, i. m.

105 *Uo.*, 234.

106 A szófordulat jelentése azonban itt nem egyértelmű, a szöveghelyet a szakirodalom többféleképpen magyarázza. Erről bővebben VADAI István, *Balassi és Echo*, Palimpszeszt, 1998/10. http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/10_szam/02.htm.

107 A *Szép magyar komédiát* innen idézem: BALASSI Bálint *Összes művei*, kiad. KŐSZEGHY Péter, Bp., Osiris, 2004, 261.

nincs szégyellnivalója, hiába próbálják rágalmozni rosszakarói.¹⁰⁸ Sőt, ahogy azt Solvirogram írja, a költő így egy sokkal előkelőbb társasággal vállal közösséget, ahelyett hogy „bolond” embereknek igyekezne megfelelni:¹⁰⁹

Az 1665-ös kassai kiadás előszava

„Mert valjon s ki volna bölcsebb Arisztotelész-nél, ékesebben szóló a deákok között *Cicerónál*? A Görögök között *Démoszthenésznél*? Mindazonáltal ők sem tetszettek mindennek.”

Szép magyar komédia

„Csakhogy nem tudom micsoda bolond szokás és pór szemérmesség bánt bennünket, hogy azt csak mi szégyenljük, azmivel egyéb nemzet dicsekedik és tisztelkedik, úgymint diáksággal, jó nyelvvél s elmével s versszerzéssel, mely dolgok Istennek fő ajándéki az emberekben régén *Cicerónak* Rómában s *Demosthenesnek* Áthénásban nagy tisztességet szerzett az jó hírnév, ha Virgiliusnak, Homerusnak jó hírt-nevet szerettek az szép versek, azonképpen ha Sándornak s Juliusnak az jó tudomán s bölcsesség nemcsak használt, de tisztességére esett, mi mért pirolunk meg rajta?”

Vegyük észre: Ciceró és Démoszthenész neve mindkét érvelésben szerepel. De míg Balassi esetében említésük nagyobb egység részét képezi, ahol a költő – magyarázatát minél részletesebben kidolgozva – tevékenység szerint kategorizálja a neves embereket, addig Solvirogram a neveket egyszerűen felsorolja.¹¹⁰ Ebből következtethetünk akár arra is, hogy nem akart olyan egyértelműen a költő érveléséhez kötődni, vagy arra, hogy az előszó írása közben nem volt keze ügyében a *Szép magyar komédia* szövege, hanem emlékezetből próbálta meg felidézni azt.

Ezt támaszthatja alá az a tény is, hogy a példák mellett leginkább a szövegek gondolatmenete egyezik. A nagy elődök áttekintése után mindkettő a költői nyelv témája felé fordul. Egységesen kiemelik, hogy nem a téma milyenségét kell figyelembe vennie az olvasónak, hanem a nyelvezetet, amit a poéta használ. Amint azt megjegyzik, ez nemcsak költői bravúrként méltó a figyelemre, hanem annak okán is, hogy Balassi mindezt anyanyelvén vitte véghez; egyrészt gazdagítva azt, másrészt bizonyítva, hogy a magyar nyelv is alkalmas ugyanarra, amire a görög vagy latin.

Az *editio princeps* és az előszó között tehát egy lényeges diszkrepancia tapasztalható. Mint látjuk, utóbbi nagyobb arányban tárgyalja Balassi szerelmes, mint istenes énekeit. Az ellentmondás okára nehéz magyarázatot találni. Gondolhatunk akár arra, hogy Balassi Bálint neve ekkor már összefonódott a szerelmes versekkel, ám ez sem indokolja azt, hogy az előszó szerzője nem a szöveganyag vallási aspek-

¹⁰⁸ Solvirogram ezzel kapcsolatban így fogalmaz: „Ellenberpedig vannak sokan ismét oly ízetlen agyafúrt emberek, kik heában való csácsogó nyelveket megzabolázni nem tudván, e vitéz urat immár halála után is rágalmozásokkal séregetik [...] azért, hogy a régi tudós embereket követvén, szerelmes verseket írt.”

¹⁰⁹ „Ugyanis inkább akart a tudós emberekkel gyaláztatni, mint a bolondokkal dicsértetni.”

¹¹⁰ Vadai István a fentieket Rimay János tervezett Balassi-kiadásának előszavával állítja párhuzamba, ahol szintén megjelenik Démoszthenész neve: VADAI, *Solvirogram Pannonius... i. m.*, 234.

tusát hangsúlyozza. De vélekedhetünk úgy is, hogy az előszó általános védőbeszéd Balassi Bálint költészete mellett – csakhogy ez esetben sem adható megnyugtató válasz arra, hogy Solvirogram miért éppen az életmű azon halmazát emeli ki és tárgyalja mélyrehatóan, amelynek amúgy „békét akar hagyni”, miközben a kiadni kívánt versekről meglehetősen szűkszavúan, alig pár sor erejéig nyilatkozik.

Ez főként az ősnymtatvány töredékével való egybevetés során jelent problémát. Ugyanis az nemcsak hogy Balassi Bálint vallásos énekeit közölte, hanem bizonyosan tartalmazott olyan műveket is, melyek általában evangélikus gyülekezeti énekeskönyvekben szerepeltek. Egy ilyen jellegű kiadvány előtt valószínűtlennek tűnik, hogy olyan előszó jelenhessék meg, mely a szerelmi témájú énekekről ilyen hosszasan ír, illetve azokat kétes megítélésük miatt nem kívánja közölni. Mindezek alapján megkockáztatható, hogy az általunk ismert előszó nem az *Istenes énekek* első kiadása előtt állhatott, továbbá megkérdőjelezhető, hogy valóban Solvirogram Panoniusban kell-e keresnünk a Balassi–Rimay-énekek első közreadóját.